

Integracija pitanja društvene jednakosti u kreiranje politike okoliša

Primjer Strategije i Akcijskog plana okoliša Bosne i
Hercegovine

Izveštaj SEI-a
Juni 2023. godine

Claudia Strambo

Saša Solujić

Štokholmski institut za okoliš

Linnégatan 87D 115 23 Stockholm, Sweden
Tel: +46 8 30 80 44 www.sei.org

Kontakt podaci autorica teksta: Claudia Strambo

claudia.strambo@sei.org

Urednik: Trevor Grizzell

Oprema: Olesia Polishchuk/Richard Clay

Grafičko oblikovanje: Harry Woodrow

Prijevod: Brankica Bjeloš

Naslovna fotografija: Poslovna grupa različitih i kreativnih osoba multietničkog sastava

© Jasmin Merdan / Getty

Nekomercijalno umnožavanje, kao i fotokopiranje ili drugi oblik reprodukcije ove publikacije za potrebe edukacije dozvoljeno je bez posebne saglasnosti nositelja autorskih prava, uz navođenje izvora. Bez pisane saglasnosti nositelja autorskih prava, nije dozvoljena preprodaja ili upotreba publikacije za druge komercijalne svrhe.

Autorsko pravo © juni 2023. Štokholmski institut za okoliš

DOI: <https://doi.org/10.51414/sei2023.037>

Štokholmski institut za okoliš je međunarodna neprofitna organizacija za istraživanje i razvoj politika, koja se bavi problemima okoliša i razvoja. Povezujemo nauku i donošenje odluka s ciljem pronalaženja rješenja za održivu budućnost za sve. Naš pristup podrazumijeva visok stepen saradnje: učešće zainteresiranih strana je okosnica naših napora na izgradnji kapaciteta, jačanju institucija kao i spremnosti naših partnera za dugoročni period. Oblasti našeg rada obuhvataju klimu, vodu, pitanja korištenja zemljišta, kao i segmente vezane za činjenice i perspektive o upravi, privredi, rodnim aspektima i ljudskom zdravlju. Djelujući u naših osam centara u Evropi, Aziji, Africi i na oba američka kontinenta, učestvujemo u procesu kreiranja politika, razvojnim aktivnostima i poslovnim praksama širom svijeta.

Contents

1. Uvod.....	4
2. Pristup integracije GESEP-a u projektu; ciljevi, pojmovi i koraci.....	5
2.1 Ključni ciljevi	5
2.2 Ključni pojmovi.....	5
2.3 Ključni koraci	6
3. Rezultati aktivnosti na integraciji perspektiva GESEP-a ...	8
3.1 Integracija pitanja GESEP-a u projektne aktivnosti i krajnje rezultate.....	8
3.2 Poticanje različitosti i inkluzivnosti u projektnom timu i aktivnostima	9
3.3 ESAP BiH 2030+ s elementima društvene preraspodjele	9
3.4 Učešće institucija i organizacija koje se bave pitanjima GESEP-a u BiH i saradnja s njima.....	10
3.5 Jačanje svijesti o pitanjima GESEP-a u kreiranju politike okoliša kod učesnika/ca projekta	10
3.6 Dodatni učinak: Uvođenje perspektiva GESEP-a u strateško planiranje razvoja u Bosni i Hercegovini	10
4. Zaključci i preporuke	11
4.1 Najprije definirajte ambicije projekta u vezi s perspektivama GESEP-a	11
4.2 Izdvojite dovoljno sredstava za ispunjavanje ciljeva integracije perspektiva GESEP-a.....	11
4.3 Osigurajte bolji pristup (razvrstanim) podacima i primjerima najboljih praksi	12
4.4 Očekujte mogući otpor integraciji perspektiva GESEP-a u politiku okoliša	12
4.5 Projektne aktivnosti treba koristiti kao platformu na kojoj marginalizirane grupe mogu slobodno iznijeti svoje probleme, potrebe i prijedloge.....	12
Referentna literatura	13

Ključne poruke

U izvještaju je opisan pristup koji je korišten za integraciju pitanja rodne ravnopravnosti, društvene jednakosti i siromaštva (GESEP - eng. Gender Equality, Social Equity, and Poverty) u projektu za izradu Strategije i Akcijskog plana okoliša Bosne i Hercegovine. Uz to su predstavljeni ciljevi integracije GESEP-a, kao i najvažniji koraci u tom pravcu. U izvještaju su izdvojeni i rezultati projekta vezani za GESEP, kao i nekoliko najvažnijih preporuka pripremljenih na osnovu iskustava iz projekta, a to su: U procesu integracije pitanja GESEP-a treba najprije formulirati ambicije s tim u vezi; Važno je izdvojiti sredstva u iznosu dovoljnom za ostvarivanje ciljeva integracije perspektiva GESEP-a; Treba biti spreman na mogući otpor integraciji perspektiva GESEP-a u politiku okoliša. U izvještaju je također naglašena potreba za boljim pristupom razvrstanim podacima i primjerima najboljih praksi, kao i potreba da se aktivnosti projekta koriste kao platforma na kojoj marginalizirane grupe mogu slobodno iznijeti svoje probleme, potrebe i prijedloge.

1. Uvod

Rodna neravnopravnost i društvena nejednakost su pokretači i ishodi promjena u oblasti okoliša. Isto važi i za siromaštvo (SEI, 2019.). Isto tako, rješenja za promjene u oblasti okoliša nisu društveno neutralna i mogu imati nerazmjern utjecaj na određene grupe (Mackie i Haščić, 2018.). Zato je nužna bolja integracija analize rodne ravnopravnosti, društvene jednakosti i siromaštva (GESEP) u kreiranje politike okoliša.

U ovom izvještaju je opisan pristup koji je korišten za integraciju perspektiva GESEP-a u *projekat za izradu Strategije i Akcijskog plana okoliša Bosne i Hercegovine* (u daljem tekstu "projekat") i izdvojena su neka korisna iskustva iz projekta. Izvještaj je pripremljen s ciljem da kreatorima politike, međunarodnim donatorima, nositeljima projekata i organizacijama civilnog društva u Bosni i Hercegovini i šire ponudi jasnu sliku o nastojanjima projekta da perspektive GESEP-a integrira u kreiranje politike okoliša. U izvještaju je dat pregled strategija, izazova i uspješnih rješenja u integraciji perspektiva GESEP-a koje ovi akteri mogu koristiti za donošenje kompetentnih odluka o finansiranju u provedbi sličnih projekata ubuduće.

Projekat je pomogao BiH u pripremi Strategije i Akcijskog plana okoliša (BiH ESAP 2030+). Budući da je u 2022. godini BiH dobila kandidatski status, usvajanje strategije će doprinijeti spremnosti države za pristupne pregovore o poglavlju koje se tiče okoliša i klimatskih promjena (Evropska komisija, 2022.) Na dugoročnom planu, cilj je da ESAP BiH 2030+ postane instrument za uspostavljanje okolišne održivosti i unaprjeđenje zdravlja i dobrobiti sadašnjih i budućih generacija u cijeloj državi.

Projekat je realiziran u periodu od novembra 2019. do maja 2023. godine. Proces izrade strategije bio je participativan (Štokholmski institut za okoliš, 2021.), što znači da su u aktivnostima projekta učestvovalе zainteresirane strane iz javnog i privatnog sektora kao i civilnog društva i akademske zajednice, a obuhvaćeno je sedam tematskih oblasti¹ (u skladu s pravnom stečevinom EU) na svim nivoima vlasti². Projekat je finansirala Švedska agencija za međunarodni razvoj i saradnju (Sida) u BiH.

U drugom dijelu izvještaja je iscrpno opisan pristup integracije perspektiva GESEP-a koji je korišten na projektu. U trećem dijelu su opisani rezultati ovog pristupa, a u četvrtom dijelu pet najvažnijih zaključaka koji se mogu koristiti za uvrštavanje razmatranja GESEP-a u drugim projektima za izradu politike okoliša.

¹ Tematske oblasti obuhvaćene projektom su: voda; otpad; biološka raznolikost; kvalitet zraka, klimatske promjene i energija; sigurnost hemikalija i buka, održivo upravljanje resursima i upravljanje okolišem.

² U skladu sa institucionalnim uređenjem BiH, ESAP BiH 2030+ obuhvata strategije za BiH, entitete (Federacija Bosne i Hercegovine (FBiH) i Republika Srpska (RS)) i Brčko distrikt (BD).

2. Pristup integracije GESEP-a u projektu; ciljevi, pojmovi i koraci

2.1 Ključni ciljevi

Na projektu je pristup integracije perspektiva GESEP-a usvojen radi ostvarivanja tri cilja, a to su:

- Stvaranje okruženje uvažavanja i prihvatanja, jednak pristup mogućnostima zapošljavanja i učešća svim članovima/icama projektnog tima i zainteresiranim stranama u procesu izrade strategije;
- Ostvarivanje rezultata koji će olakšati nastavak integracije ovih aspekata u procesu izrade i realizacije politike okoliša i otvoriti put za ravnopravniji pristup resursima i pravedniju raspodjelu resursa u BiH;
- Doprinos općem cilju SEI-a da u naučno-istraživački rad, angažman u kreiranju politike i portfolio instrumenata ugradi GESEP, te da ispuni ciljeve Sida-e u pogledu rješavanja problema iz perspektive GESEP-a u okviru portfolija koji Sida finansira.

Pristup integracije na ovom projektu primijenjen je na tri međusobno povezana nivoa:

- Nivo projektnog tima: osiguranje inkluzivne radne dinamike, jednak pristup mogućnostima koje nudi projekat i jačanje kapaciteta u oblastima koje obuhvata GESEP.
- Na nivou projektnih aktivnosti: osiguranje inkluzivne radne dinamike, jednak pristup mogućnostima koje nudi projekat, različitost učesnika/ca i uključivanje institucija i organizacija koje se bave pitanjima GESEP-a u BiH.
- Na nivou krajnjih rezultata projekta: izrada društveno osviještenog dokumenta ESAP BiH 2030+, odnosno redistributivne strategije³, osiguranje učešća i zastupljenosti različitih grupa u aktivnostima komunikacije i krajnjim rezultatima, te jačanje svijesti kod učesnika/ca u projektu i šire javnosti o relevantnosti pitanja GESEP-a u izradi politike okoliša.

2.2 Ključni pojmovi

U projektu je korišten pojam višedimenzionalnog siromaštva. Za pojašnjenje ovog šireg pojma siromaštva Švedska agencija za međunarodni razvoj i saradnju (Sida) je izradila okvir za analizu višedimenzionalnog siromaštva, koji obuhvata četiri dimenzije: resursi, mogućnosti i izbor, kapacitet i utjecaj i sigurnost ljudi (Sida, 2017.). U ovom modelu, siromaštvo "ne podrazumijeva samo nedostatak materijalnih sredstava, nego i nedostatak kapaciteta i utjecaja, te poštivanja ljudskih prava, nedostatak mogućnosti i izbora" (Sida, 2017, str. 5).

U pristupu koji je korišten na projektu također je uzeta u obzir intersekcionalnost, što je usmjerenost na način na koji aspekti društvenog i političkog identiteta pojedinca/ke (kao što su spol, starosna dob, seksualnost i ne/sposobnost) zajedno mogu proizvesti jedinstvene oblike diskriminacije (Mreža Ujedinjenih nacija za pitanja rasne diskriminacije i zaštitu manjina, 2022.). Uzimanjem u obzir više društvenih varijabli, objektiv intersekcionalnosti omogućava da se, na primjer, muškarci i žene posmatraju s aspekta višestrukih međusobno povezanih različitosti, umjesto da ih smatramo binarnim i homogenim grupama. Na ovaj način se u svim dimenzijama okoliša, društva i ekonomije prepoznaju različite sfere utjecaja, percepcije kao i djelovanja. Time se produbljuje razumijevanje načina na koji promjene u okolišu utječu na različite društvene grupe, a usvajanje intersekcionalnog pristupa GESEP-u moglo bi omogućiti bolji uvid u interakciju između okoliša i rodne ravnopravnosti, društvene jednakosti i siromaštva u BiH.

³ Na ovom nivou smo koristili koncepte rodne osviještenosti i rodno redistributivne politike (Evropski institut za rodnu ravnopravnost, 2023.), koje smo proširili kako bismo eksplicitnije obuhvatili višedimenzionalno siromaštvo i društvenu jednakost. Društvena osviještenost odnosi se na izradu strategije i akcijskog plana u kojima su prepoznate različite potrebe i doprinosi različitih grupa u društvu i strukture koje doprinose ovim različitostima, dok redistributivnost znači da će strategija i akcijski plan biti usmjereni na restrukturiranje trenutne raspodjele sredstava i odgovornosti s ciljem uspostavljanja ravnopravnijeg položaja grupa u društvu.

U skladu s Politikom rodne ravnopravnosti Švedske (Vlada Švedske, 2019.) i Paketom instrumenata za rodnu ravnopravnost (Sida, 2015.) i Paketom instrumenata za pitanja siromaštva (Sida 2019.), aktivnosti projekta bile su usmjerene na izradu društveno osviještene strategije okoliša s potencijalnim redistributivnim učinkom uvažavajući da a) su svi ljudi nositelji razvoja, ali da se oni razlikuju, s obzirom na različite društvene odnose, njihovo učešće i potrebe; b) muškarci i žene nisu binarne ili homogene grupe; i c) trendovi u oblasti okoliša u kombinaciji sa strukturnim faktorima vode u siromaštvo ili stvaraju mogućnosti za izlazak iz siromaštva (Segnestam, 2018.). Projekat je također bio usmjeren na stvaranje uvjeta za uvođenje mjera za promjenu trenutnog stanja odnosa između različitih (intersekcionalnih) grupa, kao i unaprjeđenje rodne ravnopravnosti i društvene jednakosti u BiH.

2.3 Ključni koraci

Integracija perspektiva GESEP-a počela je istovremeno s početkom projekta, uspostavljanjem tima za GESEP u okviru projekta i pripremom mape zainteresiranih strana na kojoj su označene javne domaće i međunarodne institucije, kao i organizacije civilnog društva koje se bave pitanjima GESEP-a u BiH. Projektni tim za GESEP je pripremio pregled relevantne politike i pravnog okvira i održao niz neformalnih konsultativnih sastanaka s pojedinačnim institucijama i organizacijama koje su prepoznate kao relevantne zainteresirane strane. Ove konsultacije pomogle su u prilagođavanju ambicija i prioriteta projekta vezanih GESEP jer su omogućile bolje razumijevanje izazova u oblasti GESEP-a kao i načina na koji su ovi izazovi povezani s okolišem u BiH. Konsultacije su projektnom timu također omogućile bolji uvid u aktivnosti koje se trenutno provode u BiH, a koje povezuju pitanja okoliša i GESEP-a.

Na osnovu toga je tim za GESEP razradio plan integracije perspektiva GESEP-a za projekat koji je sadržavao ciljeve, pojmove, metodologiju i pokazatelje za praćenje. Prilikom izrade ovog plana, tim je koristio smjernice i najbolje prakse organizacija kao što su Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP, 2016a), Program za okoliš Ujedinjenih nacija (UNEP, 2017.), Sida (Sida, 2020a), Ekonomska komisija za Evropu Ujedinjenih nacija (UNECE, 2021.) i Štokholmski institut za okoliš (Galaitis et al., 2017; Segnestam, 2018.). Akteri koji se bave pitanjima GESEP-a, kao što su institucionalni mehanizam za ravnopravnost spolova, Ombudsman i relevantne OCD, pozvani su da učestvuju u projektu. Tim za GESEP je zatim organizirao webinar na kojem su ovaj pristup, kao i najvažniji pojmovi i metodologije, predstavljeni širem krugu članova/ica projektnog tima, uključujući i stručnjake/inje za pojedine tematske oblasti iz BiH koji/e su predvodili/e izradu sadržaja strategije.

U okviru narednog koraka pripremljene su informacije o kontekstu i prijedlog načina integracije pitanja GESEP-a za svaku od tematskih oblasti na osnovu pregleda akademske i sive literature o pitanjima GESEP-a i okoliša u BiH, na Zapadnom Balkanu (ZB) i šire u Evropskoj uniji. Na osnovu toga je pripremljena serija publikacija u kojoj su izneseni najvažniji zaključci i preporuke, kao što su opći izvještaj (Strambo, Jahović, et al., 2021) i četiri tematska pregleda (Strambo, Segnestam, et al., 2021a, 2021b, 2021c). Sve publikacije su postavljene na internet stranicu projekta na engleskom i jezicima u upotrebi u BiH, a uz publikacije je objavljeno i nekoliko kraćih saopćenja.

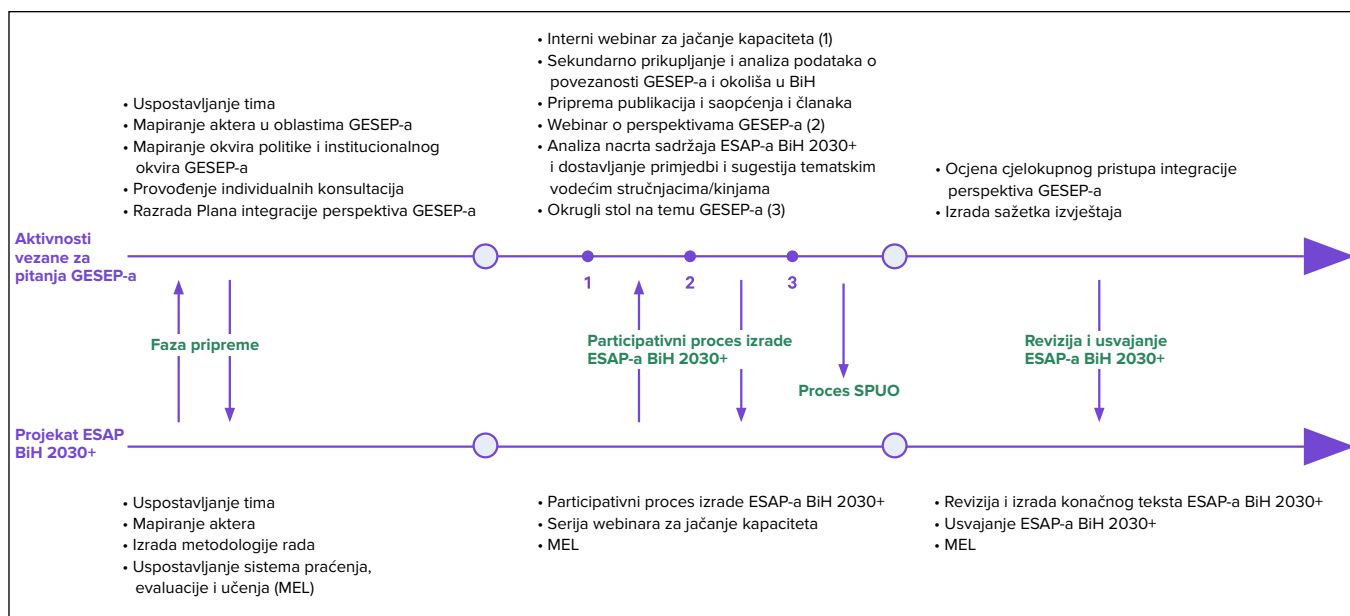
Pored toga, u okviru projekta je organiziran i webinar na temu pitanja GESEP-a i okoliša s gostujućim predavačima/cama s ciljem jačanja svijesti o relevantnosti perspektiva GESEP-a u izradi politike okoliša kod učesnika/ca u pripremi ESAP-a BiH 2030+ i šire javnosti (BiH ESAP 2030+, 2021a). Tim za GESEP također je redovno komunicirao sa stručnjacima/kinjama za tematske oblasti koji/e su predvodili/e izradu sadržaja strategije i dostavljao im primjedbe i komentare.

Nakon što je završen nacrt strategije, tim za GESEP je također organizirao okrugli stol s akterima koji se bave pitanjima GESEP-a na kojem je predstavljen i razmatran način na koji su do tog trenutka integrirane perspektive GESEP-a. U ovoj etapi projekta je pokrenut proces strateške

procjene utjecaja na okoliš (SPUO)⁴. Za potrebe ovog procesa je GESEP tim dostavio potrebne smjernice i sugestije o načinu uvrštavanja pitanja GESEP-a u pripremu strateške studije. Konačno, kako se projekat bližio kraju, projektni tim je proveo evaluaciju napora na integraciji perspektiva GESEP-a na osnovu pokazatelja iz polaznog plana s ciljem da izdvoji poučna iskustva projekta koja se mogu koristiti za integraciju perspektiva GESEP-a u budućim projektima. Na slici 1 u nastavku su prikazane najvažnije aktivnosti u oblasti GESEP-a i njihova interakcija s drugim projektnim aktivnostima.

Paralelno s projektnim aktivnostima, GESEP tim je učestvovao i na drugim dešavanjima u BiH s ciljem jačanja svijesti o potrebi i vrijednosti integracije perspektiva GESEP-a u izradi politike okoliša. Na primjer, tim je održao prezentacije na skupu koji je 8. marta 2022. godine upriličen u Parlamentarnoj skupštini BiH na temu rodne ravnopravnosti, u organizaciji Agencije za ravnopravnost spolova BiH, te na manifestaciji posvećenju rodnoj ravnopravnosti i zagađenosti zraka u organizaciji Švedske agencije za zaštitu okoliša, održanoj u Sarajevu 29. marta 2022. godine.

Slika 1: Pregled interakcije aktivnosti vezanih za pitanja GESEP-a i ostalih događanja u periodu realizacije projekta

⁴ SPOU je "sistematski proces procjene implikacija predložene politike, plana i programa na okoliš" kojim se također "osigurava način da se sagledaju i na odgovarajući način riješe kumulativni efekti u najranijoj fazi odlučivanja zajedno s ekonomskim i socijalnim pitanjima" (Rodríguez Fortun 2021).

3. Rezultati aktivnosti na integraciji perspektiva GESEP-a

U ovom dijelu je dat kratak pregled rezultata aktivnosti na integraciji GESEP-a. Rezultati su predstavljeni u skladu s najvažnijim pokazateljima uspješnosti koji su definirani u Planu integracije perspektiva GESEP-a za projekat.

Tabela 1: Pokazatelji GESEP-a

Ishod	Pokazatelj ishoda
Integracija pitanja GESEP-a u projektne aktivnosti i krajnje rezultate	Provedena analiza stanja u oblasti GESEP-a Radne grupe u diskusiju uvrstile pitanja GESEP-a U rezultatima komunikacije naglašene dimenzije GESEP-a
Različito i inkluzivnost projektnog osoblja na različitim nivoima poslova i u samim projektnim aktivnostima	Sastav projektnog upravljačkog tima i radnih grupa odlikuje različito Učesnici/e u radnim grupama slobodno iznose mišljenje i znaju da se njihovo mišljenje sluša i uvažava
ESAP BiH sadrži elemente društvene preraspodjele	ESAP BiH sadrži ciljeve i mjere usmjerene na promjenu postojećeg stanja između različitih (intersekcionalnih) grupa i doprinosi unaprjeđenju rodne ravnopravnosti i društvene jednakosti u BiH
Uključenost institucija i organizacija koje se bave pitanjima GESEP-a u BiH	U projektne aktivnosti su uključene brojne i različite organizacije čije su aktivnosti povezane s aspektima GESEP-a
Ojačana svijest učesnika/ca u radnim grupama i članova/ica TUP-a o perspektivama GESEP-a u vezi sa izradom politike okoliša	Radne grupe su u diskusiju uvrstile pitanja GESEP-a

3.1 Integracija pitanja GESEP-a u projektne aktivnosti i krajnje rezultate

Konkretni rezultati projekta obuhvataju i neke koji su vezani za oblasti GESEP-a, kao što su publikacije (Strambo, Jahović, et al., 2021; Strambo, Segnestam, et al., 2021a, 2021b, 2021d, 2021c), jedna kolumna (Strambo i Husika, 2021), webinar (BiH ESAP 2030+, 2021b, 2021c), te članci na blogu (Strambo et al. vidi također esap.ba/category/news). U ovim radovima je opisana međusobna povezanost pitanja okoliša i GESEP-a i ponuđene su preporuke o načinu na koji se pitanja GESEP-a mogu ugraditi u politiku okoliša u BiH. U komentarima i primjedbama učesnika je naglašeno da analiza vezana za perspektive GESEP-a koja je provedena i objavljena u okviru projekta predstavlja koristan izvor informacija za zainteresirane strane.

Projekat je pitanja GESEP-a nastojao naglasiti i u drugim aktivnostima, posebno na sastancima radnih grupa na kojima je prvobitno izraden sadržaj strategije. Zahvaljujući ovim naporima, dijelovi strategije u kojima je opisan kontekst, kao i dijelovi u kojima su definirani prioriteta, mjere i očekivani ishodi, obuhvataju pitanja GESEP-a. Međutim, kad su vanredne okolnosti primorale projekat da sastanke radnih grupa organizira na internetskoj platformi i u kraćem trajanju, prostor za razmatranje pitanja GESEP-a je znatno sužen u odnosu na prvobitni plan. Pored toga, GESEP je inkorporiran i u metodologiju za izradu strateške studije.

3.2 Poticanje različitosti i inkluzivnosti u projektnom timu i aktivnostima

U cilju poticanja inkluzivnog participativnog procesa, tim za GESEP je na početku projekta održao nekoliko edukativnih radionica za tim za provedbu projekta⁵ posvećenih stvaranju uvjeta za uključivanje i rješavanju sukoba. Također su uspostavljeni različiti mehanizmi putem kojih su zainteresirane strane mogle dostavljati mišljenja i preporuke za izradu ESAP-a BiH 2030+, kako usmene tako i pisane, prije i poslije sastanaka radnih grupa.

U okviru aktivnosti na komunikaciji, tim za GESEP također je nastojao poticati različita mišljenja iz bh. društva. Tako su, na primjer, u kampanje uključeni profili građana/ki koji/e su pripadnici/e historijski marginaliziranih grupa. Međutim, budući da se zbog pandemije većina aktivnosti odvijala online, prostor za razmatranje aspekata GESEP-a vezanih za okoliš i nivo angažmana zainteresiranih strana bio je ograničen, između ostalog i zbog tehnoloških ograničenja i zamora od rada na internetskim platformama.

U anketiranju učesnika/ca projekta koje je provedeno između jula i septembra 2021. godine i obuhvatilo 131 učesnika/cu, 79% ispitanika/ca je navelo da su u projektnim aktivnostima slobodno iznosili svoje stavove, kao i da su znali/e se njihovo mišljenje sluša i uvažava. Na nivou tima za provedbu projekta, 24 od 26 ispitanika/ca su smatrali/e da je projekat realiziran na inkluzivan način.

3.3 ESAP BiH 2030+ s elementima društvene preraspodjele

Jedan od ciljeva integracije perspektiva GESEP-a bio je definiranje nekoliko prioriteta ili mjera u okviru ESAP-a BiH 2030+ koji bi imali učinak na društvenu preraspodjelu i doprinijeli promjeni trenutnog odnosa između različitih grupa s ciljem daljnjeg jačanja rodne ravnopravnosti i društvene jednakosti u BiH.

ESAP BiH 2030+ obuhvata pitanja GESEP-a na nivou prioriteta, mjera i pokazatelja. Na nivou prioriteta, svi nivou u BiH su potvrdili integraciju rodne ravnopravnosti u politikama zaštite prirodnih resursa (održivo upravljanje šumama) i upravljanja okolišem. Sve tematske oblasti, osim upravljanja vodama, sadrže i mjere koje se odnose na aspekte GESEP-a. Neki od primjera relevantnih mjera su izrada planova pravične tranzicije za rudarska područja, uključivanje neformalnih sakupljača otpada u formalni sistem upravljanja otpadom, različite kampanje i aktivnosti jačanja svijesti o važnosti aspekata GESEP-a u oblasti zaštite biološke raznolikosti i upravljanju hemikalijama, kao i razmatranje održivog rudarstva kroz objektiv GESEP-a. Upravljanje okolišem, kao multidisciplinarna tematska oblast, sadrži najveći broj mjera koje se odnose na GESEP, uključujući promociju i jačanje učešća institucija koje se bave pitanjima rodne ravnopravnosti i OCD-ova u izradi politike okoliša i daljnju integraciju aspekata GESEP-a u izradu politika okoliša.

Ovi prioriteti i mjere su više rodno osjetljivi s manje izraženim elementima preraspodjele, što znači da uzimaju u obzir potrebe različitih grupa (Sida, 2020b) i doprinose društvenoj osviještenosti strategije, ali kao takve ne doprinose rješavanju uzroka diskriminacije i nejednakosti. Istina je da neke mjere u oblasti GESEP-a, kao što su planovi pravedne tranzicije imaju redistributivni potencijal, pod uvjetom da se provedu na način koji osporava i rješava kulturološke norme, strukture moći i uzroke diskriminacije u fazi implementacije.

⁵ U sastavu Tima za realizaciju projekta bili su članovi/ce projektnog osoblja iz SEI-a, kao i projektnog osoblja lokalnog partnera, Konzorcijuma Enova d.o.o. Sarajevo i Centra za energiju, okolinu i resurse, te vodeći stručnjaci/kinje za tematske oblasti koji/e su bili/e zaduženi/e za izradu tematskog sadržaja ESAP-a BiH 2030+ u skladu s participativnom metodologijom rada.

3.4 Učešće institucija i organizacija koje se bave pitanjima GESEP-a u BiH i saradnja s njima

Projekat je osigurao učešće različitih institucija i organizacija koje se bave pitanjima GESEP-a u BiH i šire i ostvario saradnju s njima u okviru početnih konsultacija, događaja i sastanaka radnih grupa. Ove institucije su Agencija za ravnopravnost spolova BiH, Gender centar Federacije BiH, Gender centar RS, te Ombudsman za ljudska prava. Tim je proveo konsultacije sa šest organizacija civilnog društva koje se bave pitanjima GESEP-a u BiH, od kojih su dvije nastavile učešće u svojstvu članova radnih grupa. Na okruglom stolu posvećenom raspravi o sadržaju nacrtu ESAP-a BiH učestvovalo je šest institucija i organizacija civilnog društva koje se bave pitanjima GESEP-a. Tim je također ostvario saradnju s organizacijom ALHem, srbijanskom NVO koja se bavi pitanjima hemijske sigurnosti, Udruženjem za održivi razvoj Focus, slovenačkom NVO, koja se bavi pitanjima kvaliteta zraka, energetske siromaštva, koje su pozvane da učestvuju na prvom webinaru posvećenom pitanjima GESEP-a pod nazivom "Kako dimenzija društvene jednakosti može unaprijediti politiku okoliša?" Iako su proces obilježila svjesna nastojanja da se provedu konsultacije s institucijama i organizacijama koje se bave problemima vezanim za aspekte GESEP-a, kao i da se omogući i ohrabri njihovo učešće, više napora se moglo uložiti u osiguranje namjenskog prostora za predstavnike marginaliziranih grupa gdje bi mogli iznijeti svoje stavove, bojazni i ponuditi prijedloge politike.

Uključivanje mehanizama za ravnopravnost spolova u izradu projekta naglašeno je kao dobra praksa u učešću na Rodnom profilu BiH za 2021, gdje je istaknuta potreba da se rodnoj ravnopravnosti i uključivanju institucija za rodnu ravnopravnost u kreiranje politike okoliša posveti više pažnje.

3.5 Jačanje svijesti o pitanjima GESEP-a u kreiranju politike okoliša kod učesnika/ca projekta

Projekat je doprinio jačanju svijesti o pitanjima GESEP-a kako kod zainteresiranih strana tako i kod stručnjaka/inja koji/e su učestvovali/e u provođenju projekta. U anketi namijenjenoj učesnicima/cama u projektu, 28% ispitanika/ca je navelo da smatraju da im je projekat pomogao u boljem razumijevanju međusobne povezanosti pitanja GESEP-a i okoliša.

Projekat je također doprinio jačanju svijesti kod članova/ca tima za provedbu projekta. Anketa koja je provedena u decembru 2022. pokazuje da je od 26 ispitanika/ca, samo dvoje (8%) navelo da se ne slažu s eksplicitnim uvođenjem pitanja GESEP-a u kreiranje politike okoliša, a samo je jedna osoba bila neodlučna po tom pitanju. Dvadeset ispitanika/ca (76%) su naveli/e da su bolje upoznati/e s povezanošću između GESEP-a i okoliša, ta načinom integracije pitanja GESEP-a u izradu politike okoliša. Dvadeset jedan ispitanik/ca (80%) je naveo/la da smatra da će ono što je o GESEP-u i okolišu naučio/la na projektu koristiti u budućem radu.

3.6 Dodatni učinak: Uvođenje perspektiva GESEP-a u strateško planiranje razvoja u Bosni i Hercegovini

Projekat je doprinio utvrđivanju novih normi o integraciji perspektiva GESEP-a u oblastima politike okoliša i razvoja. Tako je, na primjer, u pravni okvir za planiranje razvoja u BiH nedavno uvrštena rodna ravnopravnost kao jedno od temeljnih načela u cijeloj BiH (*Zakon o planiranju razvoja i upravljanju razvojem u Federaciji Bosne i Hercegovine, 2022; Zakon o strateškom planiranju, 2022u Republici Srpskoj; Pravilnik o sadržaju i metodologiji izrade, sistemu praćenja i nadzora provedbe strateških planova, 2022. u Brčko distriktu BiH*). Time su odredbe o učešću ugroženih grupa i ocjena utjecaja prijedloga strateških razvojnih planova na muškarce, žene i ugrožene grupe uvrštene i u podzakonske akte kao pretpostavke za planiranje razvoja. Ovo je važna prekretnica u kreiranju politika kojom se direktno nalaže integracija perspektiva GESEP-a u

sve razvojne intervencije. Način na koji se ova pravila budu provodila će ipak odrediti u kojoj mjeri ovaj okvir omogućava inkluzivnije strateško planiranje razvoja.

4. Zaključci i preporuke

Pitanja GESEP-a su isprepletena sa okolišnim izazovima i trebaju biti integrirana u izradu politike okoliša. U okviru projekta koji je predmet ovog izvještaja provedena je sveobuhvatna integracija perspektiva GESEP-a na nivou projektnog tima, projektnih aktivnosti i projektnih rezultata. Pitanja GESEP-a su uspješno integrirana u različite projektne aktivnosti i krajnje rezultate, uključujući sastanke radnih grupa, publikacije, webinare i članke na blogu. Projekat je također osnažio različitost i uključivanje u projektnom timu i aktivnostima. Međutim, različiti faktori, uključujući pandemiju virusa kovid, su ograničili učešće grupa u nepovoljnom položaju. Iako je ESAP BiH 2030+ obuhvatio pitanja GESEP-a na nivou prioriteta, mjera i očekivanih ishoda, svega nekolicina mjera ima redistributivni učinak. U nastavku je ponuđeno nekoliko preporuka na osnovu ovog iskustva.

4.1 Najprije definirajte ambicije projekta u vezi s perspektivama GESEP-a

Znanje i iskustvo u radu na pitanjima vezanim za GESEP u oblasti okoliša je različito u ovisnosti o okolnostima. Stoga je od ključne važnosti da se ambicije konkretnog projekta u pogledu integracije perspektiva GESEP-a, prioriteta, strategije i aktivnosti prilagode okolnostima u kojima se projekat provodi. Analiza projekata koji su provedeni u novije vrijeme u istoj oblasti i ovog projekta i razgovor s ključnim akterima u oblastima politika okoliša i GESEP-a mogu biti od pomoći u boljem poznavanju konteksta i shodno tome prilagođavanju pristupa integracije perspektiva GESEP-a.

4.2 Izdvojite dovoljno sredstava za ispunjavanje ciljeva integracije perspektiva GESEP-a

Za integraciju perspektiva GESEP-a u politiku okoliša neophodno je izdvajanje finansijskih sredstava, kao i uključivanje predmetnih stručnjaka/inja. Važno je da osigurana sredstva budu usklađena s ambicijom integracije perspektiva GESEP-a.

Tako je na primjer provedbu aktivnosti vezanih za GESEP vodio tim od četiri osobe, tri stručnjaka/inje u sjedištu SEI-a i jedna vanjska stručnjakinja sa sjedištem u BiH. Prilikom organizacije događaja, koordinacije sa zainteresiranim stranama, komunikacije i objavljivanja ključnih poruka i rezultata aktivnosti u oblasti GESEP-a i praćenja učinka, bili/e su uključeni/e i ostali članovi/ce tima. Posebno su domaći/e stručnjaci/kinje igrali/e važnu ulogu u integraciji pitanja GESEP-a u nacrt ESAP-a BiH 2030+. Sve u svemu, projekat je za realizaciju ovog pristupa izdvojio oko 2,3 miliona SEK (otprilike 220,000 USD), odnosno 5,5% ukupnog budžeta projekta. Interes i podrška finansijera za integraciju perspektiva GESEP-a bila je od suštinske važnosti za projekat i omogućila osmišljavanje i provedbu sveobuhvatnog pristupa. U stvari je, kako pokazuje sve veći interes za rodno odgovorno planiranje budžeta (EIGE, 2023; UN Women, n.d.), izdvajanje određenih sredstava za integraciju perspektiva GESEP-a je ključni signal opredijeljenosti za jačanje rodne ravnopravnosti i društvene jednakosti u politikama i projektima.

4.3 Osigurajte bolji pristup (razvrstanim) podacima i primjerima najboljih praksi

Jedan od izazova na ovom projektu bilo je pronalaženje relevantnih i novijih razvrstanih podataka (FAO i UN Women, 2021; ILOSTAT (baza podataka), 2020; Kadribašić et al., 2020; Nikoloski i Marnie, 2018; OECD Centar za razvoj, 2019; UN Women, 2021; UNDP, 2016b), kao i primjera o načinu uvrštavanja perspektiva GESEP-a u strateške dokumente u strateške dokumente okoliša u EU i u cijelom svijetu. Bila je dostupna tek nekolicina primjera konkretnih mjera usmjerenih na integraciju pitanja GESEP-a u strateške dokumente okoliša. Na primjer, u 7. Programu djelovanja za okoliš EU spominje se samo osjetljivost određenih grupa na zagađujuće materije i potreba za više informacija o ovom pitanju, bez definiranja mjera usmjerenih na ove grupe (Evropski parlament i Vijeće, 2013.). Neki primjeri konkretnih mjera ponuđeni su u Nacionalnim strategijama i akcijskim planovima za biološku raznolikost (Clabots i Gilligan, 2017.), kao i u rodni akcijskim planovima za klimatske promjene, nacionalnim planovima za implementaciju Štokholmske konvencije, Akcijskom planu za rodna pitanja EU (Evropska komisija, 2016.), kao i izvještajima drugih projekata u regiji posvećenih okolišnim ili socijalnim pitanjima (EBRD, 2011; GIZ, 2018; OSCE, 2014.).

Ograničenja s kojima se projekat suočio u pogledu pribavljanja razvrstanih podataka i primjera o integraciji perspektiva GESEP-a u dokumente politika okoliša naglašavaju potrebu za provođenjem analiza i izradom pregleda različitih interakcija pitanja GESEP-a i okoliša u kontekstu projekata i za osiguranje pristupa zainteresiranim stranama ovim podacima, uključujući prijevod na jezike koji su u upotrebi u BiH. U okviru projekta također treba razmisliti o uvrštavanju određenog nivoa prikupljanja razvrstanih podataka u projektne aktivnosti, ukoliko dozvole vrijeme i raspoloživa sredstva. Izgradnja sveobuhvatnije empirijske baze je od suštinske važnosti za kompleksniju analizu diferenciranih ekoloških osjetljivosti, potreba i mogućih intervencija u cijelom društvu.

4.4 Očekujte mogući otpor integraciji perspektiva GESEP-a u politiku okoliša

Prilikom planiranja aktivnosti vezanih za GESEP u projektu za izradu politike okoliša, važno je imati na umu da može doći do isključivanja ili čak odbijanja, da neki akteri neće vidjeti (ili će odbiti da prihvate) relevantnost i važnost integracije perspektiva GESEP-a u izradu politike okoliša. To se može desiti zbog ličnih ideoloških stavova, ali isto tako zbog ograničenog kapaciteta za učešće ili nedostatka institucionalnih okvira koji omogućavaju učešće zainteresiranih strana u rješavanju pitanja koja često ostaju van opsege politike okoliša. Načini rješavanja ovog izazova su aktivnosti na jačanju svijesti u ranim fazama projekta kojima se naglašavaju prednosti integracije perspektiva GESEP-a, aktivnosti na jačanju kapaciteta kao i povezivanje pristupa integracije perspektiva GESEP-a s relevantnim međunarodnim i domaćim okvirima i propisima.

4.5 Projektne aktivnosti treba koristiti kao platformu na kojoj marginalizirane grupe mogu slobodno iznijeti svoje probleme, potrebe i prijedloge

Iako je projekat za izradu ESAP-a BiH uključio organizacije koje rade s marginaliziranim grupama i koristio medijske kampanje za naglašavanje njihovog znanja, prostor u kojem bi grupe u nepovoljnom položaju mogle iznijeti svoje probleme i prijedloge široj grupi zainteresiranih strana na projektu, naročito u aktivnostima koje nisu bile posvećene pitanjima GESEP-a, bio je veoma sužen. Važno je iskoristiti mogućnosti koje projekat nudi kao platformu za ove grupe i naglasiti njihovo mišljenje i njihove poruke. Za ovo će vjerovatno biti potrebni posebni mehanizmi podrške, kao što su namjensko finansiranje njihovog uključivanja ili različiti oblici angažmana koji bi im omogućio sigurno i slobodno učešće..

ACKNOWLEDGEMENTS

The authors would like to thank the broad range of experts from governmental institutions, academia and civil society organizations who contributed to shape and implement this project's GESEP mainstreaming activities. In particular, they thank Dr. Lisa Segnestam and Belma Jahović who were members of the GESEP team for their contributions

Referentna literatura

- ESAP BiH 2030+. (2021a, 5. maj). ESAP webinar: Kroz prizmu društvene jednakosti do bolje politike životne sredine – ESAP BiH 2030+ [Webinar]. <https://esap.ba/esap-webinar-how-can-a-social-equity-lens-improve-environmental-policy/>
- ESAP BiH 2030+. (2021b, 18. maj). Webinar: Imperativ prestanka korištenja uglja u BiH: šta znači, kako se može provesti, šta sa može naučiti od drugih država? – ESAP BiH 2030+ [Webinar]. <https://esap.ba/webinar-coal-transition-in-bih/>
- ESAP BiH 2030+. (2021c, 4. avgust4). ESAP webinar: Kroz prizmu društvene jednakosti do bolje politike životne sredine – ESAP BiH 2030+ [Webinar]. <https://esap.ba/esap-webinar-how-can-a-social-equity-lens-improve-environmental-policy/>
- Clabots B. i Gilligan, M. (2017.). Rodne perspektive i biološka raznolikost: Analiza položaja žena i pitanja rodne ravnopravnosti u državnim strategijama i akcijskim planovima biološke raznolikosti (NBSAP). IUCN Global Gender Office. <https://genderandenvironment.org/resource/egi-nbsaps-report/>
- EBRD. (2011.). Integracija rodni perspektiva u projekte upravljanja otpadom. <http://www.ebrd.com/news/2011/mainstreaming-gender-in-waste-management-projects.html>
- EIGE. (2023.). Osiguranje relevantnosti rodni perspektiva u EU fondovima. European Institute for Gender Equality. <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/toolkits/gender-budgeting/ensuring-gender-relevance-eu-funds>
- Evropska komisija. (2016). Akcijski plan za rodnu ravnopravnost II. European Union. <https://capacity4dev.europa.eu/groups/public-gender/info/eu-gender-action-plan-2016-2020>
- Evropska komisija. (2022). Izvještaj za Bosnu i Hercegovinu za 2022. godinu (SWD(2022) 336 konačni). European Commission. <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-10/Bosnia%20and%20Herzegovina%20Report%202022.pdf>
- Evropski institut za rodnu ravnopravnost. (2023). Pojmovnik i rječnik. European Gender Equality Institute. <https://eige.europa.eu/thesaurus/overview>
- Evropski parlament i Vijeće. (2013). Program djelovanja za okoliš do 2020. godine 'Živjeti dobro unutar granica našeg planeta' (Odluka br. 1386/2013/EU). European Parliament. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013D1386>
- FAO i UN Women. (2021.). Nacionalni rodni profil poljoprivrede i izvori zarade u ruralnim područjima. Bosna i Hercegovina. FAO, UN Women. <https://eca.unwomen.org/sites/default/files/2022-01/2021-09-01%20Gender%2C%20Agriculture%20an%20Rural%20Development%20in%20Bosnia%20and%20Herzegovina-min.pdf>
- Galaitis S., Forni L. i Ghosh, E. (2017.). Jačanje integracije rodni perspektiva u aktivnostima SEI-a na jačanju kapaciteta [SEI Sažetak za diskusiju]. Stockholm Environment Institute. <https://www.sei.org/publications/improving-gender-inclusion-in-seis-capacity-building-work/>
- GIZ (2018.). Uključivanje neformalnih sakupljača u sistem prikupljanja otpada koji se razvija u Srbiji. Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ).
- Vlada Švedske. (2019.). Politika rodne ravnopravnosti u Švedskoj. Government Offices of Sweden. <https://www.government.se/4adb29/contentassets/efcc5a15ef154522a872d8e46ad69148/gender-equality-policy-in-sweden>
- ILOSTAT (baza podataka). (2020.). Profil države. Bosna i Hercegovina. International Labour Organisation. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.NEET.ZS?end=2017&page=3&start=1976>
- Kadribašić A., Chiarenza B., Čehajić-Čampara M. i Ramić-Mesihović L. (2020.). POLAZNA studija o preprekama učešću žena u politici u Bosni i Hercegovini. UN Women, UNDP. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ba/undp-unwomen-baseline-study-on-barriers-to-political-participation-of-women-in-bih.pdf>
- Zakon o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji Bosne i Hercegovine. (2022.). Službene novine FBiH (32/17). <https://www.vladahbz.com/sadrzaj/dokumenti/strategija-razvoja/Zakon%20o%20razvojnom%20planiranju%20i%20upravljanju%20razvojem%20u%20FBiH%20usvojen.pdf>
- Zakon o strateškom planiranju. (2022.). Službeni glasnik Republike Srpske, 63/21.

- Mackie A. i Haščić I. (2018.). Distributivni aspekti kvaliteta okoliša i politika okoliša: Mogućnosti za pojedince i domaćinstva [Dokument]. OECD. https://www.oecd-ilibrary.org/environment/the-distributional-aspects-of-environmental-quality-and-environmental-policies_e0939b52-en
- Nikoloski Z. i Marnie S. (2018.). Loše zdravstveno stanje kod Roma na Zapadnom Balkanu. Novi dokazi o društvenim, ekonomskim i okolišnim faktorima zdravstvenog stanja kod marginalizirane populacije Roma. UNDP. <https://www.undp.org/eurasia/publications/health-deprivation-among-roma-western-balkans>
- OECD Centar za razvoj. (2019.). Socijalne ustanove i rodni indeks, Profil države: Bosna i Hercegovina. OECD. <https://www.genderindex.org/country-profiles/>
- OSCE. (2014.). Najbolje prakse za integraciju Roma. Regionalni izvještaj o legalizaciji stambenih objekata, unaprjeđenju naselja i socijalnim stanovima za Rome na Zapadnom Balkanu proveden. OSCE. <http://www.osce.org/odihr/115737?download=true>
- Rodríguez Fortun P. (29. novembar 2021.). Strateška procjena utjecaja na okoliš. European Union, Capacity4dev. <https://europa.eu/capacity4dev/public-environment-climate/wiki/strategic-environmental-assessment>
- Pravilnik o sadržaju i metodologiji izrade, sistemu praćenja i nadzora provedbe strateških planova. (2022). Službeni glasnik Brčko distrikta BiH, 46/20.
- Segnestam L. (2018.). Integracija rodne i društvene ravnopravnosti u istraživanje održivog razvoja: Smjernice. Stockholm Environment Institute. <https://www.sei.org/wp-content/uploads/2018/11/190118a-gill-segnestam-gender-guidance-1808h-photo-credit-change.pdf>
- SEI. (2019.). Strategija za period 2020–24. Znanje za djelovanje. Stockholm Environment Institute. <https://www.sei.org/wp-content/uploads/2019/11/sei-strategy-2020%E2%80%9324-report-web.pdf>
- Sida. (2015.). Analiza rodnih perspektiva – Načela i elementi. Swedish International
- Cooperation Development Agency. <https://www.sida.se/contentassets/a3f08692e731475db106fdf84f2fb9bd/gender-tool-analysis.pdf>
- Sida. (2017.). Dimenzije siromaštva. Konceptualni okvir Sida-e. Swedish International
- Cooperation Development Agency. <https://publikationer.sida.se/English/publications/149106/dimensions-of-poverty-sidas-conceptual-framework>
- Sida. (2020a). Paket instrumenata – Rodna ravnopravnost i dimenzije siromaštva, 2020.
- Sida. (2020b). Rad Sida-e na uspostavljanju rodne ravnopravnosti (Serija instrumenata za rodnu ravnopravnost). Sida. <https://cdn.sida.se/publications/files/sida662353en-sidas-work-for-gender-equality.pdf>
- Sida. (2019.). Paket instrumenata za siromaštvo. <https://www.sida.se/English/partners/methods-materials/poverty-toolbox/>
- Štokholmski institut za okoliš. (2021). ESAP BiH 2030+. Izrada Strategije i Akcijskog plana okoliša Bosne i Hercegovine. Stockholm Environment Institute. <https://esap.ba/wp-content/uploads/2021/05/BiH-ESAP-2030-Fact-Sheet.pdf>
- Strambo C. i Husika A. (11. januar 2021.). Interes građanki i građana treba biti okosnica napora na očuvanju klime. Klix. <https://www.klix.ba/vijesti/interes-gradjanki-i-gradjana-treba-bit-okosnica-napora-na-ocuvanju-klime/211101056>
- Strambo C., Jahović, B. i Segnestam L. (2021.). Jačanje politike životne okoliša u BiH kroz pristup integracije rodne ravnopravnosti, društvene jednakosti i smanjenja siromaštva, [Izveštaj]. SEI. <https://www.sei.org/publications/strengthening-environmental-policy-in-bih-with-a-gesep-approach/>
- Strambo C., Segnestam L. i Jahović B. (2021a). Zagađenost zraka u Bosni i Hercegovini: Kroz prizmu rodne ravnopravnosti, društvene jednakosti i smanjenja siromaštva [Sažetak za diskusiju]. SEI. <https://www.sei.org/publications/air-pollution-in-bosnia-and-herzegovina-a-gesep-lens/>
- Strambo C., Segnestam L. i Jahović B. (2021b). Hemijska sigurnost i zagađenost bukom u Bosni i Hercegovini: Kroz prizmu rodne ravnopravnosti, društvene jednakosti i smanjenja siromaštva [Sažetak za diskusiju]. SEI. <https://www.sei.org/publications/chemical-safety-noise-pollution-in-bih-a-gesep-lens/>
- Strambo C., Segnestam L. i Jahović B. (2021c). Klimatske promjene i prirodne nesreće u Bosni i Hercegovini: Kroz prizmu rodne ravnopravnosti, društvene jednakosti i smanjenja siromaštva [Sažetak za diskusiju]. SEI. <https://www.sei.org/publications/climate-change-and-natural-hazards-in-bih-a-gesep-lens/>
- Strambo C., Segnestam L. i Jahović B. (2021d). Upravljanje otpadom u Bosni i Hercegovini: Kroz prizmu rodne ravnopravnosti, društvene jednakosti i smanjenja siromaštva [Sažetak za diskusiju]. SEI. <https://www.sei.org/publications/waste-management-bosnia-herzegovina-gesep/>
- Strambo C., Solujić S. i Segnestam L. (9. septembar 2022.). Ključ za učešće javnosti u procesu unaprjeđenja okoliša u Bosni i Hercegovini. SEI. <https://www.sei.org/perspectives/public-participation-key-to-bih-environmental-development/>

UN Women. (n.d.). Rodno odgovorno planiranje budžeta. UN Women – Asia-PacifAzija-Pacifik. Preuzeto 22. maja 2023. godine, from <https://asiapacific.unwomen.org/en/focus-areas/women-poverty-economics/gender-responsive-budgeting>

UN Women. (2021.). Profil rodne ravnopravnosti u Gruziji. UN Women – Gruzija. https://georgia.unwomen.org/en/digital-library/publications/2021/11/country-gender-equality-profile-of-georgia_georgia

UNDP. (2016a). Smjernice za integraciju rodni perspektiva u projektima UNDP-a. UNDP. <https://www.undp.org/uganda/publications/guidance-note-mainstreaming-gender-undp-projects>

UNDP. (2016b). Zaštita od rizika na Zapadnom Balkanu: Osnaživanje građana za sprečavanje nesreća. UNDP. <https://hdr.undp.org/system/files/documents/riskproofingthewesternbalkanspdf.pdf>

UNECE. (2021.). Paket instrumenata: Način integracije rodni perspektiva u politiku okoliša. <https://unece.org/sites/default/files/2021-03/toolbox-gender-mainstreaming-environment.pdf>

UNEP. (2017.). Rodne perspektive i okoliš: Alat za pomoć osoblju UN-a koje se bavi pitanjima okoliša. United Nations Environment Programme. http://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/25348/Gender_Environment_Kit.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Mreža Ujedinjenih nacija za rasnu diskriminaciju i zaštitu manjina. (2022). Smjernice o intersekcionalnosti, rasnoj diskriminaciji i zaštiti manjina. United Nations Network on Racial Discrimination and Protection of Minorities. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/minorities/30th-anniversary/2022-09-22/GuidanceNoteonIntersectionality.pdf>

Visit us

SEI Headquarters

Linnégatan 87D
Box 24218
104 51 Stockholm Sweden
Tel: +46 8 30 80 44
info@sei.org

Måns Nilsson
Executive Director

SEI Africa

World Agroforestry Centre
United Nations Avenue Gigiri
P.O. Box 30677 Nairobi 00100 Kenya
Tel: +254 20 722 4886
info-Africa@sei.org

Philip Osano
Centre Director

SEI Asia

Chulalongkorn University
Henri Dunant Road Pathumwan
Bangkok 10330 Thailand
Tel: +66 2 251 4415
info-Asia@sei.org

Niall O'Connor
Centre Director

SEI Latin America

Calle 71 # 11-10
Oficina 801
Bogotá Colombia
Tel: +57 1 6355319
info-LatinAmerica@sei.org

David Purkey
Centre Director

SEI Oxford

Oxford Eco Centre
Roger House Osney Mead
Oxford OX2 0ES UK
Tel: +44 1865 42 6316
info-Oxford@sei.org

Ruth Butterfield
Centre Director

SEI Tallinn

Arsenal Centre
Erika 14
10416 Tallinn Estonia
Tel: +372 6276 100
info-Tallinn@sei.org

Lauri Tammiste
Centre Director

SEI York

University of York
Heslington
York YO10 5NG UK
Tel: +44 1904 32 2897
info-York@sei.org

Sarah West
Centre Director

SEI US Main Office

11 Curtis Avenue
Somerville MA 02144-1224 USA
Tel: +1 617 627 3786
info-US@sei.org

Michael Lazarus
Centre Director

SEI US Davis Office

501 Second Street
Davis CA 95616 USA
Tel: +1 530 753 3035

SEI US Seattle Office

1402 Third Avenue Suite 925
Seattle WA 98101 USA
Tel: +1 206 547 4000
